

Ia

AIA

ANTIETK

Eerste jaargang

Losse nummers f 3,75 | nummer 3

B. DUBBE

In deze bijdrage bespreekt de auteur een aantal 'veredelde' tinnen voorwerpen. Van belang echter is dat hij aantoonst, dat in Nederlanden allerlei versieringstechnieken veel vroeger werden toegepast dan men tot nu toe aannam.

HET TAFELGEREI VAN de vijftiende-eeuwse burger in onze gewesten had een eenvoudig karakter. Wij zouden dit kunnen aantonen aan de hand van boedelinventarissen uit die tijd. Een voor ieder duidelijker taal echter spreken in dit opzicht de gedekte tafels op gotische schilderijen en miniaturen, die vaak een goede indruk geven van hetgeen er zoal aan huisraad in gebruik was. Wij treffen er hoofdzakelijk voorwerpen aan van hout, glas, aardewerk en tin. Zilveren gerei is in die tijd op de burgertafel nog schaars. Het beperkt zich voornamelijk tot enige kroezen of schalen, die men slechts bij zeer welgestelde burgers aantreft. Ook de aankleding van de tafel is sober. Op het midden van de tafel zien we één, soms meerdere tinnen schotels, een tinnen zoutvaatje, een kan en/of enige bekers van hetzelfde materiaal, enige glazen, een nap of drinkkan van grès, terwijl voor ieder van de disgenoten vaak een houten of tinnen teljoor ligt.

De hier bedoelde schilderijen hebben bijna uitsluitend een religieuze strekking. Het laatste avondmaal, Jezus te gast bij Simon en de bruiloft te Kana zijn voorbeelden van de onderwerpen, die de schilder voor zijn werk bezigde. Bij het beschouwen van dit soort stukken merken wij op, dat de personages - trouwens de gehele encenering - ondergeschikt gemaakt zijn aan het uit te beelden verhaal. In het begin van de zestiende eeuw ontstaan er - voor het eerst in de Zuidelijke Nederlanden - naast de beproefde bijbelse voorstellingen, schilderijen van een meer wereldse strekking. Zij hebben naar de geest der renaissance de mens zelf tot onderwerp. De tot aanzien gekomen portret laat zich schilderen, niet meer als een nederig donateur van een drieluik maar als een zelfbewust lid van de toenmalige samenleving. Zo ontstaan de in opdracht van burgers of corporaties geschilderde portretgroepen. Ook nu is de gedekte tafel weer een gewild onderwerp, omdat het

de gelegenheid geeft de geportretteerden omringd te zien door de uiterlijke tekenen van hun welstand. Er omheen zien wij de verschillende personages gegroepeerd, die al naar gelang van hun belangrijkheid meer of minder op de voorgrond treden. Een voorbeeld van een dergelijk schilderij is het door een onbekend Antwerps meester geschilderd paneel 'De maaltijd van de Heren van Liere', dat uit het eerste kwart van de zestiende eeuw stamt (*afb. 1*)¹. Ons verder beperkende tot hetgeen op de tafel te zien is, merken wij ook hier de grote tinnen vleesschaal op, de zoutvaatjes, de tinnen zogenaamde 'lange teljoren', diverse kleinere tinnen schoteltjes - dobbelieren -, bekers van hetzelfde metaal en enige glazen. Wat dit betreft vallen er in vergelijking met de vijftiende-eeuwse gedekte tafels niet zo heel veel verschillen te ontdekken, of het moet het grotere aantal voorwerpen zijn. Toch bespeuren wij enige stukken, die voordien niet op de burgertafel te zien waren. Daar zijn bijvoorbeeld een tweetal van een deksetl voorzien verguld zilveren bekers. Onze speciale aandacht wordt echter getrokken door enige tinnen voorwerpen. Op de voorgrond staat op een bankje een tinnen fles met verguld reliëf-ornament. Het lijkt wel alsof hij er zo neergezet is, om toch vooral maar op te vallen. Een der aanzittenden heeft een tinnen schenkan in de hand versierd met reliëfwerk en om de hals en het lichaam voorzien van vergulde of koperen banden. Op het tresoor staan twee schenkkannen, waarvan er een een fraai gevormde tuit heeft. Het zijn in het bijzonder deze versierde tinnen voorwerpen, waaraan wij aandacht willen schenken. Zijn de goed gemodelleerde, doch eenvoudige tinnen kannen en schotels de voornaamste stukken op de gotische tafels, zij kwamen onvoldoende tegemoet aan de pronkzucht van de welgestelde burgerij in de tijd van de renaissance. Tinnen voorwerpen zonder meer waren al aan de eenvoud-

¹ Centraal Museum Utrecht, cat. 1952, nr. 1363. Een identiek schilderij doch op doek bevindt zich als een bruikleen van de Dienst van 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen te 's-Gravenhage (inv. nr. NK 2419) in het Centraal Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch.

Afb. 2. Verzilverde beker,
ca. 1600,
h. 11.1, diam. mondrand 9 cm.
Foto A.C.L.

Afb. 3. Lampetkan, XVIIe,
h. 28 cm. Teruggevonden op
Nova Zembla.

² L. Kesteloot, Een laatgotisch tinnen tafelbordje met het Antwerpsch stadswapen, in: *Jaarboek van Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, 12 (1936), p. 67 e.v. Zie ook de cat. IX, 'Tin' van Het Vleeshuis te Antwerpen, nr. 85.

³ Cat. IX, 'Tin', nr. 103.

⁴ Invent. nr. S 1540. Zie ook cat. tentoonstelling 'De Gedekte Tafel', in *Prov. Museum Het Sterckshof te Deurne-Antwerpen*, nr. 569.

⁵ Verzameling Ch. Michiels te Antwerpen. Zie cat. tentoonstelling 'Tin', in het *Prov. Museum Het Sterckshof te Deurne-Antwerpen* (1956), nr. 111.

dige kant. Zij moesten worden verfraaid. Waren echte zilveren teljoren of bekers te duur of had men er het geld niet voor over, door tinnen soortgenoten te verzilveren bereikte men hetzelfde effect. Het 'versieren' van tin door het te verzilveren of te vergulden, te damasceren (het inleggen van tin met koper), of door het van reliëfs te voorzien past geheel in de periode, die wij in het begin schetsten. Zoals wij reeds opmerkten zijn de Zuidelijke Nederlanden de noordelijke provincies in deze ontwikkeling voorgegaan. De 'oude stijl', waarmee de renaissance bedoeld werd, was er eerder doorgedrongen. De tinnegieters hadden daar een hoge graad van vakmanschap bereikt. Bovendien echter waren het de pracht en praal van het te Brussel residerende Habsburgse hof met de daaraan verbonden kunstenaars, de heersende welvaart, misschien ook de wat meer op de buitenwereld gerichte levenshouding van de bevolking in deze gebieden, gepaard gaande met een zekere neiging tot opschik, die deze gang van zaken in de hand hebben gewerkt. Het bovenstaande wordt niet alleen door

schilderijen bevestigd. Uit Antwerpen bijvoorbeeld zijn enige bodemvondsten bekend van verzilverde tinnen voorwerpen. Een heel vroeg voorbeeld is wel een 'lang teljoor' met duidelijke sporen van verzilvering, dat uit het begin van de zestiende eeuw dateert². Van later datum zijn een kardinaalsbord en een beker, die uit de Schelde zijn opgehaald. De schotel (museum Het Vleeshuis) vertoont eveneens sporen van verzilvering. Hij dateert uit het begin van de zeventiende eeuw³. De beker, uit dezelfde tijd, hebben wij hier afgebeeld (afb. 2). Hij wordt bewaard in het museum 'Het Sterckshof' te Deurne bij Antwerpen⁴. Reliëftin werd hier eveneens vervaardigd. Een voorbeeld is de door de bekende Antwerpse gieter Daniël Dor gemaakte schotel met afbeeldingen van Albertus en Elisabeth (de koningin van Engeland) uit het begin van de zeventiende eeuw⁵. Wat is er nu bekend over deze versieringstechnieken in de Noordelijke Nederlanden. Uit de zestiende eeuw kennen wij tot op heden bijzonder weinig voorbeelden. Bij het tinwerk, dat door Heemskerck en

⁶ GA Amsterdam, Not. Arch., 910, Not. P. Eylof, afgedrukt in: J. G. van Dillen, Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam, II (1612-1632), 's-Gravenhage (1933), nr. 1296. p. 724 e.v.

Afb. 1. De maaltijd van de Heren van Liere, 1523.

Barendsz. op hun tocht werd meegevoerd en in 1871 op Nova Zembla werd teruggevonden, bevond zich enig tinwerk met reliëfversiering. Het is echter lang niet zeker, dat wij hier met Noordnederlands tin te doen hebben. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat het in Duitsland of misschien in de Zuidelijke Nederlanden werd gegoten. Een van de op Nova Zembla teruggevonden kannen, kennelijk gemaakt naar een zilveren voorbeeld, beelden wij hier af (*afb. 3*). Voorts moeten we de kan anno 1625 van het Nijmeegse bakkergilde vermelden. Om het kanlichaam zijn een aantal koperen banden aangebracht, terwijl de knop en het gilde-

wapen op de kan ook van koper zijn (*afb. 4*). Meer houvast krijgen wij echter door een te Amsterdam op 22 Augustus 1630 voor notaris P. Eylof verleden acte 'van compagnie over gedamaskinerde, geëmiljeerde ende gesneden tinnewerken' ⁶. De comparanten waren de te Amsterdam woonachtige Anthony Coleur, Vincent Jacobsz. en Adriaen Jacobsz. Behalve de gebruikelijke arbitrage-clausule, concurrentiebedingen en een aantal bepalingen, die handelen over de duur van de maatschap, het tussentijds overlijden van de maatschapsleden en het beëindigen van de 'compagnie', zijn de volgende punten voor ons verhaal van belang of uit een

ander oogpunt het vermelden waard:

1. Antony Coleur bracht in de maatschap '31 vormen van alderhandse sorteringe' in, 'om gedemascineerde wercken in te gieten'. Hij had deze vormen gekocht van een zekere Willem Kick, die elders als koopman wordt aangeduid. Deze zelfde 'koopman' sloot in 1625 een contract met een Amsterdamse tinnegieter genaamd Jan Dirxsz., waarbij deze zich verbond om een aantal koperen vormen 'als sijnde een nieuwe inventie, by ditto Kick geïnventeert, voorts op te maecken tgeene daeraen soude mogen gebreecken' ⁷. Het lijkt ons zeer waarschijnlijk, dat het deze vormen waren, die Coleur had gekocht. Immers, het maken van gedemasceerd werk vereist speciale vormen, omdat op de

plaatsen waar koperen banden moeten worden aangebracht, ruimte moet worden uitgespaard. Bij het maken van de vorm moet hiermee rekening worden gehouden.

2. Vincent en Adriaen Jacobsz. moesten voor hun tweederde aandeel in de 'compagnie' 1050 gulden betalen. Deze som mochten zij ook voldoen in de vorm van een partij 'rauw tin' van dezelfde waarde. Voorts moesten zij de twee volgende jaren bovendien nog een bedrag van 525 gulden per jaar op tafel brengen, waarmee zij hun tweederde aandeel in de vormen en het gereedschap zouden hebben betaald.

3. De vormen werden ten huize van Coleur bewaard in een kast met drie verschillende sloten. Elk van de comparanten kreeg een sleutel, zodat het zonder hun gezamenlijke medewerking niet mogelijk was de vormen te gebruiken. Werd er in de vormen gegoten, dan konden Vincent en/of Adriaen Jacobsz. een jongen zenden om aantekening te houden van hetgeen er gegoten werd. Het is duidelijk, dat deze bepaling werd opgenomen om te voorkomen, dat Coleur voor eigen rekening zou gaan gieten.

4. Ten aanzien van de taakverdeling werd nog het volgende bepaald: Ten huize van Coleur zouden de 'gedemascineerde tinnewercken' worden gegoten, terwijl daar bovendien het vergulden zou plaats hebben. In de werkplaats van Vincent en zijn broer Adriaen zouden 'alle de gesneden ende geëmiljeerde tinnewercken geswart, gesneden (gegraveerd) ende gemiljeert werden'. Zodra echter de gebroeders Jacobsz. hun schulden hadden betaald zouden zij gelijke rechten krijgen. In het contract staat nog (art. 5): 'Dat Anthony Coleur tot synen huise sal hebben de tinnegieter, om de gedemascineerde tinnewercken te gieten ende te maken'. Hieruit kunnen wij dunkt ons afleiden, dat Coleur zelf geen tinnegieter was. Het heeft er veel van weg, dat Coleur deze maatschap tot stand bracht, omdat het hemzelf, geen tinnegieter zijnde, verboden

Afb. 4. Gildekan van het Nijmeegse bakkersgilde, 1625, h. 28.5 cm.

⁷ GA Amsterdam, Not. Arch., 660, Not. Jan Warnaertsz, afgedrukt in Van Dillen, o.c., nr. 1036, p. 585.

Afb. 5. Schenkkanntetje,
XVIIA, h. 24 cm.
Zie pag. 8

Afb. 7. Koelbak voor glazen,
XVIIIB, h. 18.3, br. 24.5,
l. 27.7 cm.

Afb. 6. Snuifdoosje, XVIIIB,
h. 1.6 cm, diam. 7.7 cm

⁸ De stelen van de glazen lagen in de geschulpte rand, zodat aan de buitenzijde alleen de ronde voetjes te zien waren.

was tinwerk te maken of te verhandelen. 5. De onkosten van het 'maken, gieten, emiljeeren, drayen, verlacken' etc. werden door de drie comparanten gelijkelijk gedragen, terwijl de profijten in dezelfde verhouding werden gedeeld. Bovendien verbond Coleur zich de beide broers 'de maniere van goutcoleur ende het etsen' te leren, zoals hij die van Willem Kick had geleerd.

Uit hetgeen wij aan dit contract ontleenden blijkt, dat het damasceren en vergulden c.q. het verzilveren, maar ook het lakken van tin - algemeen wordt aangenomen, dat deze techniek voor het eerst in de achttiende eeuw werd gebruikt - reeds in de eerste helft van de zeventiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden werd toegepast.

Als voorbeeld van een gedamasceerd stuk tin uit deze tijd hebben wij een kannetje afgebeeld, dat in het Rijksmuseum bewaard wordt (afb. 5). Om de voet, hals en de rand van de deksel zijn koperen banden aangebracht. Het dekselknopje is eveneens van koper. Een kannetje van dit type is herhaaldelijk door de meesters Pieter Claesz., W. C. Heda, Roelof Koets, Gerrit Heda en Cornelis Cruys op hun stilleven vereeuwigd. Soms is het in zilver uitgevoerd, soms in tin. Afb. 6 is een voorbeeld van een 'gesneden' stuk tin. Het is een snuifdoosje met het gegraveerde opschrift 'Gratis'. Het bevindt zich in het Rijksmuseum. Vergulde tinnen voorwerpen uit de zeventiende eeuw kwamen wij in inventarissen herhaaldelijk tegen. Als afbeelding 7 hebben wij tenslotte een in het Rijksmuseum bewaarde koelbak voor glazen opgenomen ⁸. Het stuk vertoont sporen van verguldsel en is dus geheel of gedeeltelijk verguld geweest. 'In tijden van voorspoed worden de mensen dikwijls buitensporig.' Wij kunnen constateren dat dit woord van Ovidius ook gold voor het tinwerk. In feite betekende deze buitensporigheid tevens een kiem tot de ondergang van het tinnen tafelerei.

